बहुपयोगी बाली
लट्टे

औपचारिक अनुसन्धान कम भएका बालीहरूमध्ये लट्टे एक महत्त्वपूर्ण बाली हो । तराईदेखि ३५०० मिटरको उचाईसम्मको हावापानीमा खेती गर्न सकिने यो बाली नेपालका घरबारीहरूमा परापूर्वकालदेखि नै सजिलै पाइने गरेको छ । वैशाख देखि जेठ महिनामा शहरी क्षेत्रमा छिटपुट रूपमा साग बिक्रीका लागि राखिने गरिए पनि यस बालीको व्यावसायिक खेती भने कमै हुने गरेको पाइन्छ । उच्च पहाडका जिल्लाहरूमा लट्टेलाई खाद्यान्नका रूपमा प्रयोग गरिने भए पनि तराई तथा मध्यपहाडका जिल्लाहरूमा सागका रूपमा खाने चलन छ । यस बालीले सुक्खा सहने तथा कम मलिलो जग्गामा समेत राम्रो उत्पादन दिने भएकाले मलखाद र चिस्यान कम भएको जग्गामा पनि यसबाट राम्रो उत्पादन लिन सकिन्छ । विभिन्न रंगहरूमा फुल्ने लट्टेले खेतबारीलाई पनि मनमोहक बनाउँदछ ।

यसै कुरालाई मध्यनजर गर्दै विगत तीन बर्षदेखि विभिन्न दातृ निकाय र अनुसन्धान केन्द्रहरूसँगको सहकार्यमा ली-बर्डले लट्टेबालीको अनुसन्धानमा काम गर्दै आइरहेको छ । नेपालको कास्की, जुम्ला र दोलखामा लट्टेका ४३५ नमूना सङ्कलनमा अनुसन्धान भइरहेको छ । अनुसन्धानको अन्त्यमा कम्तीमा तीनवटा जातहरू (क्रमशः सागका लागि, दानाका लागि र दुवैका लागि) राष्ट्रियस्तरबाट दर्ता तथा उन्मोचन गर्ने लक्ष्य रहेको छ । शहरी क्षेत्रमा हरियो सागको कमी हुने मौसममा लट्टे सागको उत्पादन र बजारीकरण गरी उपभोक्ताहरूको पौष्टिकतामा सुधार तथा ग्रामीण समुदायको आयआर्जनमा वृद्धि गराउने उद्देश्य यस अनुसन्धानको रहेको छ ।

रायो र पालुङ्गोको तुलनामा लट्टेमा सुक्ष्म पोषण तत्त्वहरू विशेष गरी फलाम प्रचुर मात्रामा पाइने भएकाले यो बाली अत्यन्तै पोषिलो हुन्छ । साथै लट्टेका दाना ग्लुटिनरहित भएकाले ग्लुटिन पचाउन नसक्नेहरूका लागि यसको परिकार निकै प्रभावकारी मानिन्छ ।

लट्टेबालीको खेती गर्ने तरिका

कम मलिलो जग्गामासमेत राम्रो उत्पादन दिने भएकाले मकै वा कोदो लगाउने बारीमा यसको खेती गर्न सकिन्छ र अन्य बालीसँग मिसाएर पनि लगाउन सकिन्छ । साग उत्पादन र बजारीकरणका लागि भने घरबगैंचा र नजिकको उर्वरा बारी नै उपयुक्त मानिन्छ । यसको बीउ सिधै तयारी जग्गामा छर्न सकिन्छ र बाक्लो भएका ठाउँमा पछि उक्काएर मिलाउन सकिन्छ । यसको बीउ मसिनो हुने भएकाले ४ से.मी. भन्दा गहिराइमा छर्नु उपयुक्त हुँदैन । साथै छर्ने बेलामा बालुवा वा खरानीमा मिसाएर छर्न उपयुक्त हुन्छ । बोटदेखि बोटको दूरी ३० से.मी. र हारदेखि हारको दुरी ५० से.मी. राख्दा बढी उत्पादन लिन सकिने अनुसन्धानले देखाएको छ । बाली छरेको २ देखि ४ हप्ता भित्र बाक्ला भएका बिरूवा उखेलेर पातलो उम्रेको ठाउँमा सार्न पनि सकिन्छ । उखेलेर निस्केका बोटहरूलाई तरकारीका रूपमा खान सकिन्छ ।

बीउको दरः प्रतिहेक्टर १ देखि २ के.जी. बीउ वा १०० ग्राम प्रतिरोपनी

लट्टे, रायो र पालुङ्गो सागमा पाइने विभिन्न पोषण तत्त्वहरूः

पोषण तत्त्वहरू	एकाइ	लट्टे साग (प्रति १०० ग्राममा)	रायो साग (प्रति १०० ग्राममा)	पालुङ्गो साग (प्रति १०० ग्राममा)
शक्ति	किलो क्यालोरी	२३	२७	२२
प्रोटिन	ग्राम	२.४६	२.८६	२.२०
चिल्लो पदार्थ	ग्राम	०.३३	०.४२	०.३०
बोहाइड्रेट	ग्राम	४.०२	४.६७	३.९०
क्याल्सियम	मि.ग्रा.	२१५	११५	२१०
फलाम	मि.ग्रा.	२.३२	१.६४	१.५०
म्याग्नेसियम	मि.ग्रा.	५५	३२	११
पोटासियम	मि.ग्रा.	६११	३८४	४४९
सोडियम	मि.ग्रा.	२०	२०	२१
जिङ्क	मि.ग्रा.	०.९०	०.२५	०.१७
भिटामिन सी	मि.ग्रा.	४३.३	७०.०	१३०
भिटामिन बी ६	मि.ग्रा.	०.१९२	०.१८०	०.१५३
भिटामिन ए	माइक्रो ग्राम	१४६	१५१	४९५

स्रोतः यु.एस.डी.ए., नेशनल न्यूट्रिएन्ट डेटाबेस फर स्टार्न्डड रिफ्रेन्स, २०१५

गोडमेल तथा सिँचाइः बाली लगाएका ठाउँमा झारपात आउने बित्तिकै उखेलेर सफा गर्नु उपयुक्त हुन्छ र बिरूवा ३० से.मी. जति अग्लो भएपछि वरपरको माटाले हल्का उकेरा दिनु राम्रो हुन्छ । बढी सुक्खा भएमा २ पटकसम्म सिँचाइ गर्न सकिन्छ । सिँचाइ गरेको पानी वा आकासबाट परेको पानी बारीमा जम्न दिनुहुदैन । यसले बिरूवा मर्न सक्छन् ।

रोप्ने समयः यो बाली तराईमा वर्षा याममा पानी बढी जम्ने हुनाले हिउँद (पौष/माघ महिना) को समयमा लगाउने गरिन्छ । उच्च पहाडमा वैशाख-जेठमा लगाइन्छ भने मध्यपहाडमा फागुनको अन्त्यदेखि जेठ महिनासम्म लगाउन सकिन्छ । अझ हरियो सागको बढी उत्पादन र बजारीकरणका लागी फागुनको अन्तिमदेखि वैशाखको अन्तिमसम्म लगाउन सकेमा बजारमा हरियो सागको कमी भएको बेला बिक्री गर्न सजिलो हुन्छ ।

उत्पादनः प्रतिहेक्टर २० टन वा प्रति रोपनी १ टन साग उत्पादन गर्न सकिने अनुसन्धानले देखाएको छ । दानाको हिसाबमा भने ५० के.जी. प्रतिरोपनी उत्पादन लिन सकिन्छ ।

बालीको कटाइ, बजारीकरण तथा भण्डारणः सागका लागि लगाइएको हो भने यसलाई रोपेको करिब तेस्रोदेखि चौथो हप्तामा सागको मुन्टा टिपी बजार पठाउन सकिन्छ । यसरी हरेक दुई हप्तामा फूल नफुलेसम्म मुन्टा टिपी मुठा बनाएर बेच्न सकिन्छ । साग चाँडै ओइलाउने भएकाले टिप्ने बित्तिकै बजार पठाउनु राम्रो हुन्छ । बाहिरबाट हेरेर नै दाना पाकेको थाहा नहुने हुँदा यसका बालालाई विस्तारै हल्लाएर हातमा दाना झऱ्यो भने बाली भित्र्याउन तयार भयो भनी बुझ्नुपर्दछ । यसका बाला काट्दा विशेष ध्यान पुऱ्याएर काट्नुपर्ने हुन्छ नभए धेरै दाना बारीमा नै झर्न सक्छन् । मसिनो जालीको सहयताले वा विस्तारै हावा लगाएर दाना र भुस छुट्याउन सकिन्छ । दाना राम्रोसँग सुकाएर करिब १० प्रतिशतको चिस्यान कायम गरी भण्डारण गर्न सकिन्छ ।

थप जानकारीका लागिः
जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा
विकासका लागि स्थानीय पहल (ली-बर्ड)
पो.ब.नं. ३२४, पोखरा, कास्की
फोन ०६१-५२६८३४, ५३५३५७ • फ्याक्स ०६१-५३९९५६
इमेल info@libird.org • वेबसाइट www.libird.org

तस्विरहरूः ली-बर्ड फोटो बैंक • डिजाइनः महेश श्रेष्ठ/ली-बर्ड